

Rajko BRATOŽ | IN MEMORIAM

JOŽE KASTELIC

(18. 8. 1913–20. 5. 2003)¹

20. maja 2003 je v devetdesetem letu starosti preminil nestor antičnih študij na Slovenskem, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani Jože Kastelic. Njegovo tematsko izredno široko in raznovrstno delovanje v slovenski kulturi in znanosti se razteza v časovnem razponu več kot treh četrtin stoletja, saj se začneja z mladostnimi pesniškimi objavami od leta 1926 dalje, zaključuje pa s pesniško zbirko »Ode«, ki je izšla letošnjo pomlad, kak mesec dni pred pesnikovo smrtjo. Kastelic je bil ne le naš zadnji enciklopedično izobraženi poznavalec antike, temveč tudi globok poznavalec kulturne zgodovine, umetnosti, literature in filozofije kasnejših obdobij vse do sodobnosti. Njegov publicistični opus, ki je za čas do leta 1988 razviden iz dveh bibliografij², razodeva namreč izredno širino in raznolikost pokojnikovega dela. To sega na področje poezije in se širše nanaša na številna vprašanja književnosti od antike do moderne dobe, na vprašanja klasične filologije, arheologije, umetnostne zgodovine, muzeologije, filozofije, recepcije antične materialne in duhovne dediščine v moderni dobi. Kot avtor tega zapisa se niti za predstavitev, kaj šele za oceno tovrstne Kastelčeve ustvarjalnosti ne čutim niti poklicanega niti usposobljenega. Ob tem naj opozorim na skoraj tri desetletja staro oceno Kastelica kot arheologa, poznavalca umetnosti antike in muzeologa izpod peresa njegovega prijatelja in sodelavca Staneta Gabrovca, ki odlično zadene bistvo pokojnikovega ustvarjanja na teh področjih.³ Ta spominski zapis naj velja predvsem prikazu pokojnikovega ukvarjanja z antično zgodovino in njegove vloge v zgodovinski vedi in zgodovinski publicistiki na Slovenskem. To področje z nekaj desetini objav do 1988 in več objavami po tem letu predstavlja vsekakor manj izstopajoč del Kastelčevega opusa, ki pa je navzoč v vseh obdobjih

¹ Ta nekrolog v spomin na Jožeta Kastelica je bil objavljen tudi v *Zgodovinskem časopisu*, katerega uredništvu se zahvaljujemo, da je tudi nam dovolilo objavo.

² A. Šašel, Bibliografija Jožeta Kastelica, v: *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata* (ur. A. Jeločnik), Situla 14/15, Ljubljana 1974, 13–24; A. Dular, Bibliografija 1973–1988, v: *Iosephi Kastelic opera selecta* (ur. B. Djurić, T. Knific, B. Slapšak, B. Teržan), Ljubljana 1988, 233–236. Za zadnje petnajstletno obdobje (1988–2003) je dostopna osebna bibliografija Jožeta Kastelica v COBISS-u.

³ S. Gabrovec, Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica, v: *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata*, 5–12.

njegovega znanstvenega ustvarjanja, od recenzije Sovretovih »Starih Grkov« (1941) do razprave o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske« (2000).

Kastelčevo več kot polstoletno raziskovalno, organizacijsko in publicistično delovanje na področju antičnih študij se kronološko deli v tri daljša obdobja: v triindvajsetletno obdobje vodenja Narodnega muzeja (1945–1968), petnajstletno profesuro na ljubljanski univerzi (1968–1983) in skoraj dvajsetletno dobo po upokojitvi v sedemdesetem letu starosti (1983), ko je, prost delovnih obveznosti, vseskozi trdnega zdravja in poln optimizma in delovnega žara, zaključil več svojih raziskovalnih in publicističnih načrtov.

Vodenje Narodnega muzeja, ki ga je prevzel kot komaj dvaintridesetletni, vendar že uveljavljeni znanstvenik, je zaznamoval Kastelčev izredni delovni žar in polet. Poleg dolžnosti muzejskega ravnatelja je Kastelic prevzel vrsto drugih zadolžitev v arheološki in muzeološki stroki v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem okviru, ob tem pa je bil vseskozi aktiven kot kulturni delavec, kritik in publicist. V drugem desetletju vodenja Narodnega muzeja je zasnoval tri serijske publikacije, ki so še danes temeljne publikacije Narodnega muzeja Slovenije: v letu 1955 so začeli izhajati »Arheološki katalogi Slovenije« (kasneje »Katalogi in monografije«), v letu 1957 »Situla« (Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani), v letu 1962 informativna in predvsem muzeološkimi vprašanjem namenjena revija »Argo«.⁴ Kot raziskovalec je Kastelic v tem času dosegel največje uspehe na področju prazgodovinske arheologije in umetnosti in v arheoloških raziskavah zgodnjega srednjega veka. Velik mednarodni uspeh pomenijo njegove študije o umetnosti situl, ki so izhajale predvsem med leti 1956 in 1962, in pri katerih je Kastelic sodeloval z vodilnimi mednarodnimi strokovnjaki.⁵ V to

⁴ Od prispevkov iz tega obdobja, ki obravnavajo konceptualna vprašanja arheološke vede in vprašanja muzeologije, naj navedem naslednje: Arheologija v stolpu, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 177–179 (ponatis iz: *Naši razgledi*, 26. 12. 1953, 19–20); Vprašanja Mestnega muzeja v Ljubljani, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 189–190 (ponatis iz: *Ljubljanski dnevnik*, 28. 1. 1955, 4); Zашčita arheoloških spomenikov, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 191–196 (prvič objavljeni referat s posvetovanja konzervatorjev Jugoslavije v Ljubljani v oktobru 1955).

⁵ Najbolj odmevne objave so prispevki v katalogih razstave situlske umetnosti v Ljubljani, v Padovi in na Dunaju: Umetnost situl od Pada do Donave, v: *Umetnost alpskih ilirov in Venetov*, Ljubljana 1962, 31–59; Lo sviluppo dell'arte delle situle dal Po al Danubio, v: *Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio*, Padova 1961, 31–61; Die Situlenkunst vom Po bis zur Donau, v: *Situlenkunst zwischen Po und Donau*, Wien 1962, 19–55. V štirih jezikih je izšlo kolektivno delo o situlski umetnosti s Kastelčevim prispevkom z naslovom »Praznik situl«: J. Kastelic, G.A. Mansuelli, K. Kromer, *Umetnost situl*, Beograd-Ljubljana 1965, V–XX (tudi v srbohrvaški izdaji [Beograd 1964], nemški izdaji [Situlenkunst, Wien-München 1964] in angleški izdaji [Situla art, London 1965]); iz te tematike je tudi prispevek: Conservativismo e nuove cor-

obdobje padejo njegova prazgodovinska izkopavanja v Stični⁶, zlasti pa izkopavanja na Bledu, ki jih moremo označiti kot enega pionirskih podvigov slovenske zgodnj srednjeveške arheologije.⁷ V tem obdobju Kastelčevega ustvarjanja je - v primerjavi z umetnostjo halštatske dobe in zgodnj srednjeveško arheologijo - raziskovanje antične dobe, posebej rimske provincialne in klasične arheologije in zgodovine, po pomenu manj izstopalo.⁸ Za zgodovinsko vedo na Slovenskem in posebej za njeno osrednje glasilo je pomembno, da je bil Kastelic dvanajst let (1947–1958/1959) član uredniškega odbora »Zgodovinskega časopisa« in je v tem času v njem objavil vrsto prispevkov (po eno izvirno razpravo in predstavitev institucije, pet recenzij in dva nekrologa).⁹

renti nell'arte degli Illiri e dei Veneti, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 116–120 (ponatis iz: *Atti del primo simposio internazionale di protostoria italiana*, Roma 1969, 17–25).

⁶ Na rezultate teh raziskav se nanaša prispevek: Nov tip halštatskega diadema v Sloveniji, *Situla* 1, 1960, 3–17 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 137–146).

⁷ *Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*, Dela SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 2, Ljubljana 1950; *Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951*, Dela SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 13/9, Ljubljana 1960; Die altslowenische Nekropole in Bled, *Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes*, Zürich 1953, 310–314 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 164–168). Tri pomembne objave v revialnem tisku: Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, *ZČ* 6–7, 1952–1953 (Kosov zbornik), 89–109; Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem, *Arheološki vestnik* 13–14, 1962–1963, 545–563 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 127–133); Nekaj problemov zgodnj srednjeveške arheologije v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 15–16, 1964–1965, 109–124 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 153–163).

⁸ Kot v tem obdobju najpomembnejši Kastelčev dosežek s področja rimske provincialne arheologije in topografije bi mogli oceniti njegovo sodelovanje pri projektu *Tabula imperii Romani* (L 34: Aquincum - Sarmizegetusa - Sirmium, ur. S. Soproni, Budapest 1968). Kot pomembnejše prispevke k rimski klasični in zgodnjekrščanski umetnosti naj navedem naslednje razprave: Figuralna dediščina arheoloških dob v Sloveniji, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 93–99 (ponatis iz: Likovni svet, Ljubljana 1951, 178–200); Faustina iunior, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 121–123 (ponatis iz: *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte [Festschrift für Rudolf Egger]*, Bd. 2, Klagenfurt 1953, 29–35); Lo stile e il concetto dei mosaici della basilica Eufrasiana a Parenzo, *Atti del VI congresso internazionale di archeologia cristiana*, Città del Vaticano–Ravenna 1965, 485–489 (slovenska verzija: Stil in ideja mozaikov eufrazijanske bazilike v Poreču, *Situla* 8, 1965, 209–212, ponatis v *Iosephi Kastelic opera selecta*, 124–126).

⁹ V kronološkem zaporedju si sledijo: Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi, *ZČ* 4, 1950, 195–207 (Ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 180–188; prispevek prinaša problemsko napisano predstavitev te pomembne kulturne institucije s prikazom njenega historiata, notranje ureditve, razvojnih perspektiv in delovnih nalog); Walter Schmid, *ZČ* 5, 1951, 292–299 (nekrolog); J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (Ljubljana 1951), *prav tam*, 322–327 (recenzija); J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki (Ljubljana 1950), *ZČ* 5, 1951, *prav tam*, 327–330 (recenzija); J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu (Ljubljana 1950), *prav tam*, 1951, 334–338 (recenzija); F. Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptujju.

Jeseni 1968 je Jože Kastelic nastopil profesuro na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ob nastopu novega, drugega obdobja svoje zaposlitve in obenem ustvarjalnosti na raziskovalnem in širše kulturnem področju, je bil pri petinpetdesetih letih zrel in uveljavljen znanstvenik z velikimi organizacijskimi izkušnjami. Na Filozofski fakulteti, kjer je prevzel zadolžitve kar na treh oddelkih oziroma je sodeloval v učnih programih štirih strok - poleg matične arheologije tudi umetnostne zgodovine, zgodovine in klasične filologije - je na Oddelku za zgodovino petnajst let, vse do upokojitve v letu 1983, predaval grško in rimsko zgodovino, po odhodu v pokoj pa še nekaj let kot pogodbeni profesor. Leta 1985 je postal honorarni redni profesor za zgodovino starega veka na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Kot aktivni profesor, nato pa še vrsto let po upokojitvi, je bil dejaven kot mentor ali somentor pri magisterijih in doktoratih s področja arheologije in antične zgodovine. V tem obdobju je bil tudi mentor dvema doktorandoma s področja antične zgodovine, obema (poleg mene tudi Janezu Maroltu), ki sedaj zastopava to stroko na obeh slovenskih univerzah.

Prihod Jožeta Kastelica na univerzo lahko ocenim kot pomembno in za slovensko zgodovinsko vedo nedvomno srečno odločitev tako samega profesorja kot tudi ustanove, ki ga je povabila. Kastelic je namreč razpolagal z izjemno širokim in temeljitim znanjem o vseh obdobjih antične zgodovine. Za raziskovanje antične zgodovine je imel tako rekoč idealno izobrazbo, ki mu jo danes lahko le zavidamo. Ob odličnem poznavanju obeh klasičnih (pa tudi več modernih) jezikov, ob razgledanosti v jezikoslovni problematiki in globokem poznavanju antične, pa tudi novejših slovenske in evropske književnosti - vse to sta mu dala študij klasične filologije in ukvarjanje z literaturo - je obvladoval vsa tista področja arheoloških znanosti, ki so temeljnega pomena za raziskovanje antične zgodovine: klasično in rimsko provincialno arheologijo, epigrafiko in numizmatiko. Tako široko znanje mu je omogočalo, da se je lahko poglobljal tudi v druga vprašanja antičnih študij kot so na primer antične religije, mitologija¹⁰, poezija¹¹, filozofija¹², druga področja klasične antične književnosti in zgodnjekrščan-

Rezultati antropoloških istraživanja (Ljubljana 1951), *prav tam*, 338–341; Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6–7, 1952–1953 (Kosov zbornik), 89–109 (izvirni znanstveni članek); Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga (Ljubljana 1953), ZČ8, 1954, 212–216 (recenzija); Anton Sovre (1885–1963), ZČ 18, 1964, 251–254 (nekrolog).

¹⁰ Zlata veja grškega mita na mitološkem drevesu starega sveta, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 32–64 (ponatis iz: G. Schwab, *Najlepše antične pripovedke*, Ljubljana 1988, 5–54; 882–883 [ponatis 1990, 1998]).

¹¹ Beseda o Vergilu, v: Vergil, *Bukolika in Georgika* (prev. F. Bradač), Maribor 1964, 5–28.

¹² Filozofija in umetnost Platonovega Protagore, v: Platon, *Protagoras* (prev. M. Tav-

ska književnost.¹³ V obdobju profesure na ljubljanski univerzi je Kastelčev ukvarjanje z antično zgodovino doseglo svoj vrh.

Kastelic je kot raziskovalec in publicist s področja antične zgodovine izšel iz študija in metod klasične filologije. Suvereno poznavanje različnih obdobij in vsebinskih sklopov s področja antične zgodovine je pokazal v več krajših problemsko napisanih prispevkih. Globoko poznavanje grške zgodovine potrjuje že njegova leta 1941 objavljena ocena Sovretovih »Starih Grkov«¹⁴; dve desetletji kasneje je pripravil komentiran izbor iz Sovretovega prevoda Herodota.¹⁵

Pomembnejše je bilo Kastelčevo ukvarjanje z rimsko zgodovino. Kastelic je sodeloval kot prevajalec ali pisec spremnih in dodatnih besedil pri štirih slovenskih izdajah s področja rimske zgodovine. V treh primerih gre za krajše prispevke ali za poljudno napisana dela.¹⁶ Njegovo poglavitno delo s tega področja pa je prevod obširnega izbora iz Mommsenove »Rimske zgodovine« z izčrpno spremno besedo o avtorju.¹⁷ Kastelic je mojstrsko obvladal zahteven Mommsenov jezikovni izraz in tako odlično predstavil verjetno največje, po svojem vplivu pa gotovo najpomembnejše historiografsko delo 19. stoletja s področja antične zgodovine. Slovenska izdaja prinaša približno eno petino celotnega besedila »Rimske zgodovine«, pri čemer je Kastelčev izbor obče zgodovinskih tem dobro zadet: iz najzgodnejše in republikanske dobe poglavje o začetkih Rima, sledi poglavje o

čar), Maribor 1966, 5–23; Seneka-stoik, v: Seneka, *Pisma prijatelju* (prev. F. Bradač), Maribor 1966, 5–19. Največje Kastelčevo delo s področja filozofije je prevod izbora iz Heglove Filozofije zgodovine: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija zgodovine. Izbrana poglavja*, Ljubljana 1967.

¹³ Izpovedi Avrelija Avguščina, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 75–77 (ponatis iz: *Delo*, 25. 1. 1979, str. 14); Apulejev Zlati osel: sijajen primer antične literature z mnogimi kulturnimi in drugimi asociacijami, *Delo*, 25. 6. 1981, str. 15.

¹⁴ Sovretovi Stari Grki, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 65–74 (ponatis iz: *Dom in svet* 53, 1941, 95–100; 142–144; 221–225). Skoraj šest desetletij kasneje je Kastelic ocenil tudi moj - v primerjavi s Sovretovim dosti skromnejši in drugače zasnovani - poskus sinteze grške zgodovine: Nova knjiga o grški zgodovini - več kot učbenik, *Delo*, 23. 4. 1998, str. 16.

¹⁵ Herodot, *Zgodbe*, Ljubljana 1961, 209–220 (Herodot in njegove Zgodbe); 221–233 (Opombe); 234–235 (Slike).

¹⁶ V. Arangio Ruiz (s sodelavci), *Antični Rim* (prev. J. Moder), Ljubljana 1967 (Kastelčeva spremna beseda na str. 288–290); *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*, Ljubljana 1976 (dodatna krajša besedila na str. 86–88 [o začetkih Indoevropejcev], 118 [indijanske kulture], 190–193 [soavtor besedila o Ilirih], 200 [Spartakov upor], 215 [Balkan in Podonavje v cesarski dobi], 350–351 [Kitajska v dobi dinastije Juan 1278–1368]); B. Cunliffe, *Rimljani*, Ljubljana 1982 (Kastelic je delo prevedel, uredil in napisal dodatni besedili »Rim na slovenskem ozemlju« [254–257] in »Ilirik in druge province v Jugoslaviji« [258–265]). Oba dodatka sta ponatisnjena v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 147–148 in 149–152.

¹⁷ Theodor Mommsen, *Rimska zgodovina. Izbor*. Izbral, prevedel in spremno besedo o avtorju napisal Jože Kastelic, Ljubljana 1980 (Nobelovci 58).

Rimu in Kartagini, prikaz obdobja od reform bratov Grakhov do Spartakovega upora, predstavitev Cezarja in njegove dobe, iz obdobja cesarstva pa zgodovina našega prostora in sosedstva od konca republike do sklepnega dela 3. stoletja (rimsko osvajanje zahodnega Balkana in Podonavja, obdonske vojne v cesarski dobi) in zapleteno vprašanje odnosa Judov do rimske države. Kastelic je v izčrpnih spremni besedi predstavil Mommsena in njegov čas ter ocenil enega vodilnih nemških humanističnih intelektualcev 19. stoletja.¹⁸ Kastelčeva študija o Mommsenu, s širokim vpogledom v raziskovanje rimske zgodovine od 16. do 20. stoletja, s kritično oceno znanstvenega opusa, pa tudi političnih idej, družbenih nazorov in javnega delovanja velikega nemškega zgodovinarja, je najpomembnejše slovensko besedilo o razvoju raziskovanja rimske zgodovine in Kastelčevo poglavito delo s področja zgodovinskih znanosti. Poslovenjenje in ovrednotenje Mommsenove »Rimske zgodovine« izpričuje obenem Kastelčevo izredno širino zgodovinskega znanja, njegov velik interes za svetovnozgodovinske teme in njegov dar, da to znanje vključi v mojstrsko kulturnozgodovinsko, idejno in politično podobo nemških dežel in združene Nemčije v sredini in drugi polovici 19. stoletja.

Jože Kastelic je obravnaval posamezna vprašanja, ki so pomembna za antično zgodovino, v vrsti recenzij, esejev in priložnostnih zapisov v dnevnem časopisu.¹⁹ Ob vsem tem publicističnem delu pa je treba upoštevati tudi njegovo izredno obsežno pedagoško delo, ki ga je opravljal kar na treh oddelkih Filozofske fakultete. Področje, o katerem je študentom zgodovine večkrat in po mojem prepričanju rad predaval, manj pa o njem objavljaj, je bila zgodovina pozne antike z zgodnjim krščanstvom kot poglavitnim fenomenom v verski, idejni, kulturni, pa tudi družbeni zgodovini tega časa. Kot študenta rednega in nato podiplomskega študija me je uvedel v študij tega zapletenega in v naši zgodovinski vedi malo opaženega obdobja. Spodbudil me je k raziskovanju zgodovinskega obdobja, ki se mi je razodelo kot nadvse zanimivo in obetavno. Tudi za to mu izrekam svojo zahvalo.

Kastelčev odhod v pokoj jeseni 1983 ni pomenil upočasnitve ali celo prekinitve njegovega dela. Pedagoške obveznosti je opravljal še nekaj let. Trdnega zdravja je ob nesebični pomoči soproge Ive v zadnjih dveh desetletjih svojega življenja izpolnil velik del svojih načrtov in obenem želja in pričakovanj vseh, ki smo poznali potenciale njegovega znanja in njegovo

¹⁸ Spremna beseda o avtorju, *prav tam*, 459–482 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 78–87).

¹⁹ Naj navedem le dva aktualna prispevka: Etruščani - Sluveni? Ob knjigi Antona Berlota in Ivana Rebca »So bili Etruščani Slovani«, *Delo*, 27. 12. 1984, str. 8 (zavrnitev razlage etruščanskega jezika kot najstarejše poznane razvojne stopnje slovenščine); Domišljija nad zgodovinsko resnico: ob romansirani biografiji o Dioklecijanu, ki jo je napisal Ivan Ivanji, *Delo*, 15. 8. 1985, str. 7.

delovno energijo. Kastelčeva ustvarjalnost v tej dobi je ostala tako raznolika kot je bila pred tem, saj so v njej našle svoje mesto literatura, posebej poezija, kritika, prevajanje, kulturna zgodovina, posebej umetnostna zgodovina, organizacija arheološke stroke, antična zgodovina itd. Naj najprej samo omenim njegovo manj izstopajoče delo v tem času. Od dejavnosti, ki se nanašajo na delovanje institucij in na mesto posameznikov v raziskovanju antične (pa tudi prazgodovinske in zgodnj srednjeveške) dobe na Slovenskem izstopa njegov prispevek v uredniškem odboru »Enciklopedije Slovenije« (1987–2002) in ob tem avtorstvo vrste gesel (v celoti okrog sedemdeset), ki se nanašajo na izbrane antične teme²⁰ ali pa prinašajo kratke predstavitve slovenskih raziskovalcev antike in prazgodovinskih obdobj.²¹ Kot dolgoletni predstojnik oddelka za arheologijo in najboljši poznavalec njegovega razvoja je napisal prikaz Oddelka za arheologijo v dveh jubilejnih zbornikih.²²

Kastelicu je prav v zadnjem desetletju njegovega življenja, torej kot osemdesetletniku, uspelo dokončati in objaviti dve pomembni sintezi, ki pomenita krono njegovega znanstvenega opusa na področjih, ki se jima je največ posvečal.

Vrh Kastelčevega znanstvenega dela pomeni velika monografija z naslovom »Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini«²³, obsežno (725 strani) in poglobljeno delo, v katerem je

²⁰ Na primer (v izboru iz prvih zvezkov): Ajdovščina (arheologija), *Enciklopedija Slovenije* (odslej *ES*) 1, 1987, 28–29; Argonavti, *prav tam*, 100; Arheologija, *prav tam*, 100–105 (soavtor S. Gabrovec); Avgust, *prav tam*, 135–136; Bela krajina (arheologija), *prav tam*, 215; Beljak (arheologija), *prav tam*, 219; Ceste (prazgodovinska doba, rimska doba), *ES* 2, 1988, 49–51; Cedad (arheologija), *prav tam*, 107; Čedajski evangeljar, *prav tam*, 108; Dalmacija/Dalmatia, *prav tam*, 169; Dioklecijan, *prav tam*, 265; Dolenjska (arheologija), *prav tam*, 288–289; Gradež (arheologija), *ES* 3, 1989, 364–365.

²¹ Na primer (v izboru iz prvih zvezkov): Abramič, Mihovil, *ES* 1, 1987, 4; Bolta, Lojze, *prav tam*, 325; Boltin-Tome, Elica, *prav tam*, 325; Bregant, Tatjana, *prav tam*, 364; Brodar, Mitja, *prav tam*, 387; Ciglencečki, Slavko, *ES* 2, 1988, 66; Curk-Mikl, Iva, *prav tam*, 86; Dežman, Dragotin, *prav tam*, 255 (soavtor V. Melik); Dular, Janez, *prav tam*, 394; Đurić, Bojan, *prav tam*, 414; Egger, Rudolf, *ES* 3, 1989, 1–2; Gabrovec, Stane, *prav tam*, 174; Guštin Mitja, *prav tam*, 409. Med Kastelčevimi predstavitevami slovenskih znanstvenikov naj omenimo njegov zapis ob jubileju Staneta Gabrovca: Stane Gabrovec - osemdesetletnik, *Arheološki vestnik* 52, 2001, 85–87.

²² Oddelek za arheologijo, v: V. Melik, N. Šumi, M. Kranjec, V. Pogačnik (ur.), *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919-1989*, Ljubljana 1989, 97–106; soavtor (skupaj z B. Slapšakom) podobnega pregleda v: J. Šumi (ur.), *Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Zbornik 1919-1999*, Ljubljana 1999, 145–150.

²³ Ljubljana 1998. Avtor je izbrana vprašanja šempetrskih spomenikov obravnaval še v dveh študijah: Symbolische Darstellungen auf den römischen Grabmonumenten in Šempeter bei Celje, v: *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinziälrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti* (ur. B. Djurić, I. Lazar), Situla 36, Ljubljana 1997, 9–20; The

strnil ne le umetnostnozgodovinske analize tega bisera rimske nagrobne plastike in arhitekture, temveč tudi ogromno znanje s področja klasične arheologije antičnega sveta, mitologije, religije, književnosti, filozofije, realij, skratka vseh področij vedenja o antiki, ki so potrebna za poglobljeno analizo spomenika takega formata kot so šempetrski nagrobniki. Delo moramo oceniti kot eno najpomembnejših del s področja antičnih študij, kar jih je bilo pri nas napisanih. Ta sinteza umetnostne in kulturne zgodovine bo gotovo še dolgo neobhodna za vsakogar, ki se bo posvečal umetnostni in širše kulturni zgodovini antike v našem prostoru.

Kastelic je samo dve leti kasneje, ob dvestoletnici Prešernovega rojstva, presenetil z monografijo o Prešernovem odnosu do antike, ki je nastala na podlagi njegove neobjavljene disertacije iz leta 1943.²⁴ Študija ni le poglavitno delo o temi, kot je označena v podnaslovu (»Prešeren in antika«), temveč eno temeljnih del o recepciji antike v slovenski kulturi. Kot tako je pomembno ne le za prešernoslovje in zgodovino slovenske književnosti, temveč tudi v širšem smislu za zgodovino slovenske kulture, ki v svojih najvišjih dosežkih v znatni meri temelji na antičnem izročilu. V sklop Kastelčevega proučevanja vloge antike v slovenski kulturi spada tudi njegovo sintetično geslo »Antika« v »Enciklopediji Slovenije«.²⁵

V istem letu je izšla Kastelčeva najpomembnejša razprava s področja antične zgodovine našega ozemlja in obenem razprava o predstavah polihistorjev baročne dobe o tej temi, študija o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske«.²⁶ V njej je avtor poglobljeno prikazal Valvasorjev (v znatni meri Franciscijev) opis poglavitnih dogodkov iz antične in zgodnj srednjeveške zgodovine Kranjske in sosredstva, pri čemer se je še posebej posvetil izboru, predlogam in vsebini grafičnih ilustracij k tem dogodkom. Kastelic je predstavil avtorje in dela, iz katerih je zajemal Valvasor, grafične predloge in ilustratorje. Ob tem je analiziral razlike med izročilom antičnih virov na eni strani in Valvasor-Franciscijevim opisom in grafičnimi upodobitvami na drugi strani. Pri tem izstopata kot posebej pomembni dve temi, ki jima je Valvasor pripisal pomen zgodovinskih mejnikov v dvatisočletni zgodovini Kranjske od prihoda Argonavtov in ustanovi-

Alcestis Sarcophagus and the Orestes Sarcophagus in the Vatican and Reliefs in Šempeter, *Arheološki vestnik* 50, 1999, 259–286 (slovenski povzetek: Sarkofag Alkestide in sarkofag Oresta v Vatikanu in reliefi v Šempetru, *prav tam*, 279–286).

²⁴ *Umreti ni mogla stara Sibila. Prešeren in antika. Ob dvestoletnici pesnikovega rojstva*, Ljubljana 2000 (279 strani). Odlomki iz disertacije *Antični snovni elementi v Prešernovem času* iz leta 1943 so objavljeni v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 17–31. To temo je Kastelic predstavil tudi v prispevku: Prešeren in antika, v: B. Paternu (ur.), *Prešernovi dnevi v Kranju. Simpozij ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna*, Kranj 2000, 201–212.

²⁵ *ES* 1, 1987, 83–87; ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 11–16.

²⁶ *Antična zgodovina v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske in njeni ilustratorji*, v: A. Klemenc (ur.), *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca. Festschrift Emilijan Cevc*, Ljubljana 2000, 315–340.

tve Emone (1222 pr. Kr.) do vojne med Franki in Avari ob koncu 8. stoletja, ki tematsko uvaja obdobje splošne katastrofe človeštva proti letu 1000. Ti dve temi, ki jima je Kastelic posvetil podrobno analizo, sta naslednji: Oktavijanova ilirska vojna (35–33 pr. Kr.) z obleganjem in zavzetjem japonskega gradišča Metuluma ter s tem padec pod rimsko oblast, osem stoletij kasneje pa pokristjanjenje Karantancev s prikazom dveh velikih uporov poganske strani proti pokristjanjevanju v šestdesetih letih 8. stoletja in padec pod bavarsko oblast v letu 772. Medtem ko je prvi dogodek pri Valvasorju po Kastelčevi analizi prikazan s posamičnimi napakami v uporabi antičnih virov in v topografiji, z očitnimi anahronizmi v grafičnih prilogah, vendar pa v osnovi ustreza zgodovinskemu razvoju, pa je Valvasorjev prikaz vojne med pogansko in krščansko stranjo v Karantaniji, po katerem se je poldrugo stoletje kasneje zgledoval Prešeren, temeljil na opisih, ki so »skonstruirani in zgodovinsko neresnični«. Kastelčeva razprava je zgled interdisciplinarno zasnovane študije v pravem pomenu besede: tako raziskavo lahko opravi le znanstvenik, ki je dovolj razgledan in obvladuje metodologijo različnih strok.

Naj mi bo ob slovesu od dragega učitelja dovoljeno nekaj osebnih opažanj o Jožetu Kastelicu kot profesorju antične zgodovine in raziskovalcu antike. Študente je znal očarati s širino svojega znanja in izrednim govorniškimi darom. Kot univerzitetni profesor se je odlikoval z velikim smislom za zgodovinsko sintezo, za odkrivanje glavnih, bistvenih potez zgodovinskega razvoja, po drugi strani pa je bil tudi mojster detajlov. Do študentov je bil vljuden in obziren, tudi v primerih njihovega očitnega neznanja ali siceršnje nesolidnosti. Njegova beseda je bila v takih primerih naravnana bolj na spodbudo k boljšemu delu kot pa na kritiko, četudi bi bila ta povsem na mestu. Posebej uvideven je bil do asistentov. Ker se je dobro zavedal, da mlad človek, ki je na začetku znanstvene poti, potrebuje predvsem dovolj časa za širjenje in poglobitev svojega znanja, je asistente kolikor je bilo mogoče razbremenjeval administrativnih in drugih zadolžitev, ki bi lahko pomenile resno oviro za študij.

Celostno oceno vloge in pomena Jožeta Kastelica kot zgodovinarja antike, pa tudi kulturne zgodovine kasnejših obdobj, ki so se navdihovala ob antični tradiciji, bo mogoče dati šele čez čas, po ponovnem sistematičnem prebiranju njegovega celotnega opusa, v katerem predstavljajo zgodovinske raziskave v ožjem pomenu besede le manjši del. Že v tem trenutku pa lahko z nekaj opažanji opozorim na dimenzije in format njegovega dela. Vprašanje, ki se ob tem postavlja in ki nujno ostaja brez odgovora, se glasi: kako je mogoče, da je posameznik lahko obvladoval tako ogromno materijo, kot jo sestavljajo antična zgodovina, arheologija antičnih obdobj in umetnostna zgodovina, snov, ki jo na srednje velikih evropskih univerzah, primerljivih z ljubljansko univerzo, poučuje kak ducat ljudi. Na tej

univerzi posredujemo danes, dvajset let po Kastelčevi upokojitvi, tisto učno snov, ki jo je obvladoval in z uspehom posređoval pokojni profesor, štirje univerzitetni učitelji, od katerih se, upam si trditi v svojem imenu in v imenu kolegov, vsak zase šibi pod težo komajda obvladljive materije. Ob upoštevanju delovnih okoliščin in pogojev kot so obseg predavateljskih ur, število študentov in s tem zlasti obseg izpitov ter šibka infrastruktura za pedagoško in znanstveno delo, se kaže Kastelčeva delovna obremenitev kot daleč preobsežna, za posameznika tako rekoč na meji zmogljivosti. Ta ocena se zdi še toliko bolj upravičena, če upoštevamo Kastelčevo organizacijsko delo pri razvoju antičnih kateder na treh različnih oddelkih ljubljanske univerze in pri ustanovitvi katedre za zgodovino starega veka na Pedagoški fakulteti mariborske univerze.

Naj nanizam nekaj okvirnih, v znatni meri provizoričnih misli o Jožetu Kastelicu kot znanstveniku, kot se mi porajajo še brez potrebne časovne distance, le nekaj mesecev po njegovem odhodu. Kastelic je bil interdisciplinarno usmerjen raziskovalec z velikim smislom za iskanje sinteze znanja in spoznanj različnih znanstvenih ved. Na področju vseh zvrsti, ki se jim je posvetil, se je lotil po pomenu osrednjih, tako rekoč nosilnih tem. Med prazgodovinskimi raziskavami se je posvetil umetnosti situl kot najvišji obliki umetniškega ustvarjanja prazgodovinskega človeka na naših tleh; na področju antičnih arheoloških in umetnostnozgodovinskih študij je napisal veliko delo o šempetrskih spomenikih kot najvišjem dosežku antičnega kiparstva in nagrobne arhitekture v našem prostoru. Med antičnimi temami, ki so v celoti ali v veliki meri v domeni zgodovinske vede, je predstavil Mommsenovo »Rimsko zgodovino« in posebej njenega avtorja, ki nesporno velja za največjo osebnost v raziskovanju rimske zgodovine. Tudi študijo o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske« moremo označiti - ob sicer pomembnejšem stoletje mlajšem Linhartovem »Poskusu zgodovine Kranjske« - kot soočenje z eno osrednjih osebnosti v razvoju vedenja o antiki na Slovenskem. Tudi na področju klasične filologije oz. literarne zgodovine je njegova poglavitna tema, odnos našega največjega pesnika do antičnega izročila, po svojem pomenu osrednja.

Izredna širina znanja se v njegovih delih povezuje z lepim, dostikrat poetičnim jezikovnim izrazom. Ta se je manifestiral ne le v njegovih tiskanih besedilih, temveč tudi v njegovi živi besedi, ob nastopih, pri katerih je blestel z lepimi govori, na znanstvenih srečanjih, ob odprtju razstav, ob knjižnih predstavitvah in pri nastopih v medijih.²⁷

²⁷ V posebno lepem spominu sta mi ostala njegov uvodni govor na mednarodnem posvetu »Zaton rimskega cesarstva in poznoantična doba na Slovenskem« 3. marca 1994 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pol leta kasneje, 6. septembra 1994, pa njegov slavnostni govor po zaključku zgodovinskega dela simpozija ob 1600-letnici bitke pri Frigidu v dvorcu Zemono pri Vipavi, tokrat pred izbranimi predstavniki naše politične in kulturne javnosti in dokaj številno mednarodno publiko.

Ker mu je bila usoda naklonjena, je doživel visoko starost in prav v zadnjih letih življenja izpolnil velik del svojih načrtov. Če bi - neodvisno od pokojnikove življenjske poti - ocenjevali njegovo ustvarjalnost, tako kot je dandanes v navadi, samo po bibliografiji, to je po številu, obsegu in odmevnosti njegovih del, bi mogli reči, da izstopata kot posebej ustvarjalni obdobji čas okvirno med leti 1960 in 1965, ko je bil star okrog 40 let, nato pa zadnjih pet let življenja, od 1998 do 2003, ko je izpolnil petinosemdeset let.

Naj zaključim svoje razmišljanje ob slovesu od dragega profesorja. Z odhodom Jožeta Kastelica sta slovenska kultura in znanost izgubili enciklopedično izobraženega poznavalca antike, izredno izobraženega in nardarjenega moža, univerzitetnega učitelja z velikim znanjem, energijo in organizacijskimi sposobnostmi. Zreli sadovi njegovega znanstvenega in pedagoškega dela naj služijo kot zgled in spodbuda pri raziskovanju antike in njenih civilizacijskih vrednot.